

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 14

ISSN 1303-5231



**DICLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : VII

SAYI : II

DIYARBAKIR - 2005

SÜNNİ HİLAFETE TAHAKKÜM KURMUŞ BİR Şİİ HANEDAN: BÜVEYHİLER

Doç.Dr. Mehmet AZİMLİ*

A Shii Dynasty that Dominates on the Sunni's Caliphate: Buvayhids

Abstract:

In this article will explain briefly History's Buvayhid that dominates on The Sunni's Caliphate in Abbasids period. Foundation of Buvayhids is Muizzu'd-Davla's period and go on İzzu'd-Davla's domination. The Periot's Adudu'd-Davla that dominates later, is the strongest years of them. In spite of Shiis themselves, Buvayhids didn't abolish The Caliphate's Sunni against Shiî Fatimids as required political. However, Shiis is get stronged in periot of them in Bagdat. Buvayhids is abolished by Saljukian.

Giriş

Büveyhîler, (Âl-i Büveyh) Ebu Şuca Büveyh ve oğulları tarafından tesis olunan bir hanedandır. Tarihçiler, Büveyhîlerin nesebi konusunda ihtilaf halindedirler. Bazı bilginler, onların soylarını, Sasani hükümdarı Hürmüz'ün oğlu Yezdcerd'e dayandırırken,¹ bazıları da Sasani veziri Mihr Narse'ye bağlamaktadır.² Büveyhîlerin kendi soylarını Sasanilere bağlama gayreti büyük ihtimalle onların iktidara gelişlerinden sonra ihdas edilmiştir.³ Onlar, böyle köklü bir aileden geldiklerini ortaya koyarak İranlıların kalplerinde taht kurmak, itibar sağlamak istemiş olabilirler.⁴

Büveyhîler, aslen Deylemlidirler ve sonraki yıllarda özellikle ordularının önemli bölümünü Deylemlilerden oluşturacaklardır.⁵ Hanedanın büyüğü Ebu

*Dicle Ün. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1979, VIII, 264.

² Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul, 1995, VI, 497.

³ Zettersteen K.V., "Büveyhîler", *İA*, İstanbul, 1964, II, 842.

⁴ Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, Çev; Salih Tuğ, İstanbul, 1989, II, 740.

⁵ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, Beyrut, 1966, 277.

Şuca, hanımı ölmüş ve üç oğlu ile odun taşıyıcılığı yapan, fakir birisi idi.⁶ Buldukları bölge olan Deylem'de Şîî imam Utruş'un⁷ yoğun çabalarıyla halk Şîleşmişti.⁸ Ebu Şuca da önceleri putperest iken sonraları Müslüman olmuş ve Şîliği benimsemişti.

Büveyhîlerin yükselip devlet haline gelişleri Ebu Şuca'nın üç oğlunun çabaları sonucu olmuştur. Bu üç oğul; Ebu'l-Hasen İmadü'd-Devle Ali, Rüknü'd-Devle Hasen, Ebu'l-Hüseyin Muizzu'd-Devle Ahmet'tir.⁹ Bu üç kardeş, sonuncularının öldüğü 367/977 yılına kadar aralarında bir sorun olmadan birbirleriyle etkili bir biçimde yardımlaşmışlar.¹⁰ En büyükleri ve Büveyhîler'in kurucusu diyebileceğimiz İmadu'd-Devle'ye çok hürmetleri vardı.¹¹

Büveyhîler Devletinin Kuruluş Yılları

Büveyhîlerin tarih sahnesine çıktığı IV. yy. başlarında İnan bölgesinde Abbasilerin etkisi zayıflamış, doğudan Selçukluların akınları henüz ortaya çıkmamıştı. Bu dönemde bölgede tam bir siyasi boşluk yaşanıyor, bu boşluğu bölgesel beyler ve kabile gücüne dayanan gruplar dolduruyordu. İnan, adeta her şehirde ayrı bir gücün hakimiyetinin görüldüğü parçalanmış bir siyasi manzara arz ediyordu.

Ebu Şuca Büveyhî'nin üç oğlu, bu dönemde şöhretli bir Samani emiri olan Mekan b. Kaki'nin ordusunda görev yapıyorlardı.¹² Mekan'ın ordusu ile bölgede gittikçe şöhreti artan Ziyariler hanedanının kurucusu Merdaviç b. Ziyar¹³ arasında 321/933'te yapılan savaşta Mekan'ın ordusu mağlup olunca, üç kardeş Mekan'dan ayrılıp Merdaviç'in yanına geçtiler ve onun ordusunda komutan oldular.¹⁴

Merdaviç, bu kardeşlerden en büyüğü olan Ebu'l-Hasen Ali'yi, Kerec bölgesinde görevlendirdi.¹⁵ Ali, özgüveni olan cesur birisiydi. Burada halka yumuşak bir tavırla, müsamahakar davrandı.¹⁶ Bölgedeki Hürremîlerin¹⁷

⁶ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, 1997, I, 408; Aynî, *es-Seyfu'l-Mühenned fi Sireti'l-Müluki'l-Müeyyed*, Kahire, 1966, 165.

⁷ Hamza İsfahani, *Tarihu Sini Müllükü'l-Arz ve'l-Enbiya*, Beyrut, Trz, 181.

⁸ İbn Hazm, *Halifeler ve Fetihler*, Çev; Şaban Öz, Ankara, 2004, 98.

⁹ Ebu'l-Fida, I, 408.

¹⁰ M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, Çev; Heyet, İstanbul, 1993, II, 35.

¹¹ Ahmet Güner, "İmadu'd-Devle", *DİA*, İstanbul, 1995, XXII, 173.

¹² İbn Miskeveyh, *Tecaribu'l-Ümem*, Beyrut, 2003, V, 157.

¹³ İsfahani, 183.

¹⁴ İbnü'l-Esir, VIII, 264; Merçil, VI, 496.

¹⁵ Ebu'l-Fida, I, 408; İbn Tiktaka, 278; Zettersteen, II, 844.

¹⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1977, XI, 173.

elindeki bazı kaleleri ele geçirip halka ve askerlere dağıtarak kendini sevdi. Taberistan bölgesinde hakim bulunan Merdaviç'e bağlı komutanları yanına çekmeye çalıştı ve bunda başarılı da oldu.¹⁸

Ziyarîlerin lideri Merdaviç, Büveyhî kardeşlerin güçlenmesinden endişelenerek onları cezalandırmayı düşünse de üç kardeş güç birliği oluşturdular. Ali, kendisinin güçlenmesinden dolayı Merdaviç'in düşmanlık edebileceğini düşünerek Isfahan emiri ile anlaşıp bundan sonra da Abbasilerin desteğini almak istedi. Bu girişimiyle Merdaviç karşısında halifeden güç almak istiyordu. Fakat ret cevabı alınca Isfahan emiri ile aralarında savaş çıktı. Ali'nin cömertliğini bilen Isfahan emirinin ordusundaki Deylemliler, saf değiştirip Ali'ye destek verince, Ali savaşta galip geldi ve neticede bu zafer onun Isfahan'ı ele geçirmesine sebep oldu. Bu olayın ardından bölgede adı duyuldu ve halifeden takdir aldı.¹⁹

Merdaviç'e karşı tavır alan Ali ve kardeşleri, önce Arracan'ı sonra Nevbendecan ve Kazvin'i işgal ettiler. Fars taraflarından epeyce mal ve ganimet toplayıp güçlendiler,²⁰ 322/933'te Şiraz'ı aldılar. Ali'nin burada ele geçirdiği iki hazine, onun askerlerinin kendisine bağlanmasına ve güçlenmesine sebep oldu.²¹ Tersine bir durum söz konusu olsaydı, maddi sıkıntıdan dolayı Büveyh oğulları burada dağılabilir ve hakimiyetleri sona erebilirdi.²² Çünkü askerleri parasızlıktan dağılma noktasına gelmişlerdi.²³ Ali, bölgeyi ele geçirdikten sonra teamül olarak halifeye ödemesi gereken parayı ödemedi, zengin insanların mallarını müsadere etti, arazilere el koydurup askerlerine dağıttı. Böylece kendisinin yükü hafifledi; ancak, halk yoksullaştı.²⁴

Üç Büveyhî kardeş, Merdaviç'in Ahvaz'ı ele geçirmesi üzerine onunla geçici bir anlaşma yaptılarsa da, bir süre sonra Merdaviç'in elindeki bazı şehirleri ele geçirdiler. Merdaviç'in aşırı eziyetler yapması sebebiyle 323/934'te Türkler tarafından öldürülmesi üzerine,²⁵ Ziyarîler zayıfladılar ve bu durum en fazla Büveyhîlere yaradı. Bölgede Ziyarîlerin zayıflaması ile

¹⁷ Hürremîler, İran bölgesinde ortaya çıkıp mal ve kadın ortaklığını savunan kadim Mazdekizm mezhebinin görüşlerini de devam ettiren İslam dönemi bir muhalefet hareketidir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, Ankara, 2004.

¹⁸ İbnü'l-Esir, VIII, 264.

¹⁹ İbn Kesir, XI, 173.

²⁰ Ebu'l-Fida, I, 409.

²¹ İbn Miskeveyh, V, 159.

²² Burayı ele geçirirken yapılan savaş sırasında düşmanları onlar için savaş sonunda kullanmak üzere pranga ve alay maksatlı tilki kuyruğu dikilmiş cüppeler hazırlamışlardı. Fakat Ali onlardan intikam almadı. İbnü'l-Esir, VIII, 275.

²³ Hitti, II, 740.

²⁴ Heri-Bert Buse, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çev; Heyet, İstanbul, 1988, V, 520.

²⁵ İbn Miskeveyh, V, 178; İbn Kesir, XI, 182.

oluşan boşluğu doldurdular. Artık bölgede ne hakimiyetlerini engelleyebilecek bir güç ne de hilafet merkezini ele geçirebilmeleri için önlerinde bir engel kalmıştı.

Muizzu'd-Devle(334-356/945-969)

Büveyhî kardeşlerin küçüğü olan Ahmet, ağabeyleri Ali ve Hasan'ın teşviki ile 324/935'te Kirman'ı, 326/937'de Ahvaz'ı ele geçirdi.²⁶ Vasıt taraflarına 332/943'te seferler yaptı.²⁷ Bu arada karışıklıklarla boğuşan Bağdat ile ilgilenmeye başladı ve Abbasi halifesine mektuplar yazdı, ona itaatini bildirerek kendisine iktâ topraklar istedi.²⁸ Bağdat'taki ordu komutanları ile de haberleşmelerini devam ettirdi.²⁹ Ahmet, komutanların onu Bağdat'a davet etmeleri üzerine 334/945'te Bağdat'a girdi ve Abbasi halifesi Müstekfi'den sancak ve hilat aldı. Halife, Ahmet'e Muizzu'd-Devle lakabını verdi. Ayrıca Muizzu'd-Devle'nin ağabeylerinden Büveyhîler'in kurucusu kabul edilen Ali'ye İmadu'd-Devle, diğer ağabeyi Hasan'a ise Ruknu'd-Devle lakabı verildi.³⁰ Böylece bundan sonra Büveyhîler artık bu tip övgü dolu lakaplarla anılır oldular.

Muizzu'd-Devle, Bağdat'a gireli bir kaç hafta olmuştu ki, kendisini karşılayıp unvanlar veren halife Müstekfi'yi hilafetten indirip gözlerine mil çektirdi³¹ ve yerine Mûti halife ilan edildi.³² Yeni Halife Mûti, Muizzu'd-Devle'nin emrinde her istediğini yapmak zorunda kalan bir konuma düşmüştü. Muizzu'd-Devle Ahmet, daha önceki dönemde olmayan şeyleri ihdas ederek hutbelerde halifenin adının yanında kendi adını da okutturuyor, kendi adına para bastırıyordu.³³ Halifelik en karanlık dönemlerinden birini yaşıyordu.³⁴ Artık Abbasi halifesi kendisine tahsis edilen bir-iki tımarın geliriyle yaşayan birisiydi.³⁵

Muizzu'd-Devle, tamamen hilafeti kaldırmayı düşünüyordu. Fakat çevresindeki yakınları ona Sünnî hilafetin siyasi gücünü hatırlatıp³⁶ hilafeti kaldırmamasını, aksi takdirde Şîî-Fatîmî halifesinin Müslüman dünyanın tek lideri olmak için onu öldüreceğini söyleyince bu siyasi gerekçe ile Sünnî

²⁶ Ebu'l-Fida, I, 417.

²⁷ İbnü'l-Esir, VIII, 408.

²⁸ İbn Tiktaka, 278.

²⁹ İbnü'l-Esir, VIII, 449.

³⁰ İsfehani, 183; Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 397.

³¹ İbn Hazm, 58.

³² Suyuti, 397.

³³ Hodgson, I, 475.

³⁴ Hitti, II, 740.

³⁵ İbnü'l-Esir, VIII, 451.

³⁶ Ahmet Emin, *Zuhru'l-İslam*, Mısır, 1976, I, 218.

halifeliğın devam etmesi gerektiğine karar verdi.³⁷ Ayrıca o sırada Bağdat'ta hakim olan ve ağırlığını Türklerin oluşturduğu Sünnî orduya böyle bir değikliği kabul ettirmesi de zor gözüküyordu.³⁸

Muizzu'd-Devle, Bağdat'ı tehdit eden ve 334/945'te kendisinin bir müddet Bağdat'tan ayrılışını fırsat bilerek işgal eden Hamdanilerin lideri Nasıru'd-Devle ile savaştı ve onu şehirden attıktan sonra kendisinin yokluğunu fırsat bilen yağmacıları astırdı.³⁹ Bunun ardından Basra körfezi yolu kapalı olunca fiyatların yükselmesi üzerine Bağdat-Basra yolunu kesen Beridiler⁴⁰ ile savaşmak üzere 336/947'de Basra'ya sefer düzenleyerek burayı ele geçirdi ve Hindistan'dan gelen malların Bağdat'a ulaşabilmesini sağladı. Sonuçta fiyatlar düştü.⁴¹

Muizzu'd-Devle, 337/949'da Musul'u aldı. Bölgenin hakimi Nasıru'd-Devle Nusaybin'e kaçtı. Muizzu'd-Devle, Hamdanilere ait bütün şehirleri ele geçirip Hamdanî problemini halletmek istiyordu.⁴² Fakat bu sırada ağabeyi Ruknu'd-Devle, Horasan ordularına karşı kendisinden yardım isteyince, Nasıru'd-Devle ile her yıl sekiz milyon dirhem vergi vermesi ve hutbelerde üç kardeşin ismini zikretmesi karşılığında anlaştı ve bölgeden geri çekildi.⁴³ Muizzu'd-Devle, derhal Ruknu'd-Devle'nin⁴⁴ yardımına bir ordu gönderirken, İmadu'd-Devle de iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Fars bölgesinde görev yapan Ruknu'd-Devle, burada güzel bir yönetim sergiliyordu. Halka karşı dikkatli ve yumuşak davranıyordu. Ruknu'd-Devle, 335/947'de Rey'i işgal etti, bir yıl sonra 336/948'de Taberistan ve Cürcan'ı ele geçirdi.⁴⁵

İmadu'd-Devle, 338/950'de oğlu olmadığı için kardeşi Ruknu'd-Devle'nin oğlu on üç yaşındaki Adudu'd-Devle'yi yerine bıraktıktan sonra vefat etti.⁴⁶ İmadu'd-Devle'den sonra küçük yaşta başa geçen Adudu'd-Devle'nin bulunduğu bölgede yönetimi zayıf olunca, babası Ruknu'd-Devle ve amcası Muizzu'd-Devle ona yardım ettiler. Horasan askerleri, 340/951 ve 344/955'te Rey'e saldırıp Ruknu'd-Devle'yi sıkıştırınca Ruknu'd-Devle, Muizzu'd-Devle'den yine yardım istedi, o da gereken yardımı gönderdi.

³⁷ İbnü'l-Esir, VIII, 452.

³⁸ Hasen İ. Hasen, *İslam Tarihi*, Çev; Heyet, İstanbul, 1985, III, 399.

³⁹ İbn Miskeveyh, V, 278.

⁴⁰ Ahvaz valisi Ebu Abdullah Beridi etrafında toplanan bir grup. Geniş bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, V, 201vd.

⁴¹ Ebu'l-Fida, I, 434.

⁴² İbn Miskeveyh, V, 290.

⁴³ İbn Kesir, XI, 220.

⁴⁴ Aynî, 166.

⁴⁵ İbnü'l-Esir, VIII, 467.

⁴⁶ İbn Kesir, XI, 222.

Muizzu'd-Devle, 347/958'de⁴⁷ ve 353/964'te Musul'a iki sefer yaptı, Nusaybin'e girdi.⁴⁸ Umman'ı 355/965'te işgal etti, burada kendi adına hutbe okuttu.⁴⁹

Muizzu'd-Devle, 356/967'de böbreklerinde bulunan taşlardan dolayı çok rahatsızlandı ve yerine oğlu Bahtiyar'ı veliyaht tayin ettikten sonra öldü.⁵⁰ O, yirmi bir yıl iktidar da kalmıştı. Onun dönemi Şiîlerin parlak günleri idi. Şiî olduğunu söyleyen bir kimse derhal hapisten bırakılıyordu. Muizzu'd-Devle'nin emriyle Hz. Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz. Osman'a lanet ifade eden yazılar, mescitlerin duvarlarına zorla astırılıyordu. O, Muharrem ayında ağıtlar yakılmasını, Gadiri Hum bayramının Zilhicce'nin on sekiz'inde kutlanmasını, Sünnî halkın da bu bayramlara katılmaları için zorlanmasını emretmişti.⁵¹

Muizzu'd-Devle, elçilere hakaret eden, zorla sakallarını kestiren, vezirlere kötü sözlerle hakaret eden, kaba huylu bir adamdı.⁵² Onun hükümdarlığı döneminde Deylemlilerin para düşkünü olmaları ve savaştan yüz çevirmeleri üzerine o, Türkleri orduda ön plana almak zorunda kaldı.⁵³ Muizzu'd-Devle, posta teşkilatına çok önem verdi. Çok süratli çalışan bir posta teşkilatı kurmuştu. Sürati artırmak için Şiî ve Sünnî postacılar rekabet içerisinde aynı şehirlere gönderiliyor, insanlar da hangisinin önce varacağı konusunda iddiaya giriyordu.⁵⁴

İzzu'd-Devle(356-367/967-978)

Muizzu'd-Devle'nin 356/967'de ölmesi üzerine oğlu İzzu'd-Devle Bahtiyar tahta oturdu. Babası ona idarede amcası Ruknu'd-Devle ve amca oğlu Adudu'd-Devle'ye danışmasını, sözlerini dinlemesini, ordudaki Türkler ile Deylemliler arasındaki probleme dikkat etmesini, ordunun çoğunu oluşturan Türklerle önem vermesini, özellikle Sebuktekin'in orduda sevildiğini bunu göz önüne almasını, işi ona devretmesini ve vezirlere danışmasını tavsiye etmişti.⁵⁵

⁴⁷ Suyuti, 398.

⁴⁸ İbn Kesir, XI, 232.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, VIII, 567.

⁵⁰ Ebu'l-Fida, I, 445.

⁵¹ İbn Kesir, XI, 243.

⁵² İbn Miskeveyh, V, 307.

⁵³ İbn Kesir, XI, 231.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, VIII, 575.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, VIII, 576.

Fakat İzzu'd-Devle, eğlenceye, kadınlarla vakit geçirmeye düşkün bir kimseydi.⁵⁶ Sebuktekin'in ve Deylemlilerin arazilerine göz dikti. Halifeye çok baskı yaptı. "Savaş için para gerekiyor" gerekçesi ile halifenin özel eşyalarını sattırdı. Zorla aldığı paraları da kendi özel işlerinde kullandı, savaşa çıkmadı. Amcası Ruknu'd-Devle'ye danışmadığı gibi amca oğlu Adudu'd-Devle ile mücadeleye girdi. Kardeşi Hupşi, 357/967'de Basra'da kendisine karşı isyan etti ve sonuçta ağabeyine mağlup oldu. Ramehurmuz'de hapse atıldı ise de, amcası Ruknu'd-Devle tarafından kurtarıldı. Adudu'd-Devle bu dönemde Kirmanı işgal etti.⁵⁷

İzzu'd-Devle, böylece halifeyi, amcasını, amca çocuklarını, Türkleri ve Deylemlileri kendine düşman etmiş ve yalnız başına kalmıştı. Bu arada kendi askerleri arasında problem yaşanıyor, askerler taşkınlık yapıyordu ve onları susturacak parayı tedarik edemiyordu. Türklerle Deylemliler arasında mücadeleler artmıştı. O, Deylemlilere destek vererek Basra'da yığınlarca Türk askerini öldürmüştü, Türklerin kanını dökmenin mubah olduğunu ilan etmişti. Bu şartlar altında İzzu'd-Devle Basra da iken, komutan Sebuktekin ve halife birleşip ona karşı birlik oluşturdular. Sünnîlerden de destek alarak sarayı işgal ettiler. Sonra Vasıt'a gelerek Vasıt'a sığınan İzzü'd-Devle'yi kuşattılar. Bu durum karşısında çaresiz kalan İzzu'd-Devle, amca oğlu Adudu'd-Devle'den yardım istedi. Adudu'd-Devle ise iki tarafı da idare ediyor, hem Sebuktekin ve askerlerini kışkırtıyor, hem de İzzu'd-Devle'ye yardım vaat ediyordu. Onun niyeti İzzu'd-Devle'yi tahttan indirip Bağdat'ı ele geçirmektir. Onun bitişini bekliyordu.⁵⁸

Adudu'd-Devle, nihayet 364/974'te gelerek Türkler ile savaşın Bağdat'ı ele geçirdi ve İzzu'd-Devle'yi tutukladı. Türkler ile beraber Bağdat'tan ayrılan halifeyi ısrarla getirtti, onu güzel bir şekilde karşıladı ve hürmet etti.⁵⁹ Fakat babası Ruknu'd-Devle olayı duyunca çok kızdı⁶⁰ ve oğlundan ahde vefa göstererek derhal Bağdat'ı İzzu'd-Devle'ye bırakmasını istedi. Adudu'd-Devle, babasına karşı gelerek, "eğer İzzu'd-Devle, Bağdat'ta görev devam ederse, Irak'ın mahvolacağını" anlatmaya çalışsa da, Ruknu'd-Devle dinlemedi ve oğluna karşı direniş örgütlemeye başladı. Adudu'd-Devle, yalnız kalınca İzzu'd-Devle'yi hapisten çıkarıp hilat giydirdi ve ondan bazı sözler alarak, Fars'a hareket etmek üzere Bağdat'tan ayrıldı.⁶¹

⁵⁶ İbn Kesir, XI, 261.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, VIII, 583-585; Makrizî, *es-Sulûk*, Beyrut, 1997, I, 134.

⁵⁸ Ebu'l-Fida, I, 454.

⁵⁹ İbn Kesir, XI, 279.

⁶⁰ İbn Miskeveyh, V, 417.

⁶¹ Ebu'l-Fida, I, 456; Ruknu'd-Devle'nin bu meseleye çok kızdığı, kendini yerlere attığı, hatta oğluna hitaben çok ağır sözlerle hitap ettiği belirtilir. Bkz. İbnü'l-Esir, VIII, 351.

Ruknu'd-Devle, 366/976'da ölmeden önce kendisine oğlu Adudu'd-Devle'yi veliyaht yaptı, Hemedan ve Cibal bölgesini de diğer oğlu Fahu'd-Devle'ye verdi. Böylece doğu bölgeleri Ruknu'd-Devle'nin oğulları arasında paylaşılmış oluyordu.⁶² Ruknu'd-Devle, ilk Büveyhî neslinin en önemli şahsiyeti ve devletin belki de ayakta kalmasını sağlayan ferdiydi. O, doğudan gelecek tehlikelere karşı Irak bölgesinde hüküm süren kardeşini ve abisi İmadü'd-Devleden sonra abisinin yerine geçen oğlu, Adudu'd-Devle'nin rahat hüküm sürmesini sağladı. Üç kardeşin sonuncusu olarak ölürken de eski ahde vefa ve yardımlaşma prensibini de uyguladı.

Fakat yeni nesil ilk nesil gibi düşünmüyordu. Adeta onun ölümünü bekliyorlardı. Adudu'd-Devle, 367/977'de babasının ölümünü müteakip derhal Bağdat'a girdi ve şehri İzzu'd-Devle'den teslim aldı. İzzu'd-Devle, Bağdat'tan ayrıldı, ancak çok geçmeden Beni Tağliplerden güç toplayarak döndü ve Adudu'd-Devle ile savaşa tutuştu. Neticede yenildi ve öldürüldü.⁶³ Kaynaklar İzzu'd-Devle'nin eğlenceye çok düşkün biri olduğunu nakletmektedirler.⁶⁴

Adudu'd-Devle (367-372/978-983)

Ruknud-Devle Hasan'ın oğlu Adudu'd-Devle, Büveyhîleri en kuvvetli ve kudretli dönemlerine ulaştırmış bir hükümdardır.⁶⁵ Büveyhîlerin en parlak idarecisi olan Adudu'd-Devle,⁶⁶ amcasının oğlu İzzu'd-Devle'yi saf dışı ederek başa geçtikten sonra 368/978'de Hamdanilere karşı sefere çıktı ve Musul'u işgal etti. Arkasından 369/979'da Diyarbakır ve Meyyafarikîn'i ele geçirdi. Hamdanîlerin Halep şubesi Bizans'la aralarında tampon olarak bıraktı. Onlar da Adudu'd-Devle'nin hakimiyeti tanıdılar. Aynı yıl kardeşi Fahu'd-Devle'nin topraklarını, Hakkari çevresini ve Umman'ı alarak,⁶⁷ bütün Büveyhî topraklarını elinde toplamayı başardı. Ayrıca halifeyi kızıyla evlendirip doğacak çocuğun halife olmasını istiyordu. İranlılarda hükümdarlara mahsus bir lakap olan "Şehinşah" unvanını aldı, hutbelerde onun için "Meliku'l-Mülük" unvanı kullanılıyordu. Çok disiplinli ve düzenli bir hayatı vardı.⁶⁸

Fars, Arracan ve Cezire'yi doğrudan kendisi yönetirken, Rey, Isfahan, Hemedan, Nihavent, Cürcan, Taberistan kendine tabi kardeşi Mueyyedu'd-

⁶² Suyuti, 406.

⁶³ İbn Kesir, XI, 290.

⁶⁴ Suyuti, 406.

⁶⁵ Abdülkerim Özeydin, "Adudu'd-Devle", *DİA*, İstanbul, 1995, I, 393.

⁶⁶ Aynî, 168.

⁶⁷ Ebu'l-Fida, I, 464.

⁶⁸ İbn Tagriberdi, *en-Nücümü 'z-Zahira*, Beyrut, 1992, IV, 146.

Devle,⁶⁹ Kirman'ı oğlu Şerefu'd-Devle, Umman, Huzistan'ı diğer oğlu Samsamu'd-Devle yönetti. Musul'da da bir valisi bulunuyordu. Ayrıca Cibâl, Sistan, Sind, Yemen onun hakimiyetini tanıdı. Meşhur fakih İmam kadı Ebubekir Bakillani'yi Bizans'a elçi olarak göndererek, Bizans ile ilişkiler kurmaya çalıştı.⁷⁰ Fatimiler, onun başarıları karşısında⁷¹ korkuya kapılmışlardı.⁷² Fatimiler, kendisine iki defa elçi gönderdiler.⁷³

Adudu'd-Devle, beş yıllık bir hükümdarlıktan sonra 372/982'de öldü.⁷⁴ Ondan sonra Büveyhîler devleti yıkılış sürecine girdi. Adudu'd-Devle, yıllardır iç savaşımlardan dolayı yıpranan ve yıkılan Bağdat'ı imar faaliyetine başlamıştı. O, tıkanan ve yıkılan nehir kanallarını açtırdı. Hicaz yolunun güvenliğini sağlayıp kuyular açılmasını sağladı. Camiler açtı, ırmaklar üzerine barajlar, köprüler kurdurdu. Hz. Ali'nin türbesini yaptırdı. Kendisi bu işlerle uğraşırken Hıristiyan veziri de kiliseleri onarıyordu. En güzel eseri, yüz bin dinara mal olan Bağdat'taki meşhur Bimaristan (hastane) olmuştur.⁷⁵ Burayı bir çok tıbbî aletle donatmıştı.⁷⁶ Bu hastanede yirmi dört tane doktor çalışıyordu.⁷⁷ Şiraz'a kütüphane ve üç yüz altmış odalı saray yaptırdı. İsabetli karar alan, akıllı, cömert, ilim düşkünü birisiydi.⁷⁸ Bağdat'taki alim ve şairlere maaş bağladı. Ünlü şair Mütenebbi, Adudu'd-Devle'nin yakınında bulundu.⁷⁹ Onun dönemi dışında Büveyhîler zamanında imar faaliyeti olmadı. Çünkü devamlı savaş ve kargaşalık hakimdi.

Adudu'd-Devle Sonrası Büveyhîler

Büveyhîler, Adudu'd-Devle sonrası kardeş kavgaları sonucu inkıraza sürüklendiler. Adudu'd-Devle'nin ölümü ile Bağdat'taki devlet büyükleri, Adudu'd-Devle'nin oğlu Samsamu'd-Devle'ye biat ettiler.⁸⁰ Ancak İsfahan, Rey, Şiraz ve civarında hüküm süren kardeşi Şerefu'd-Devle, bu oldu bittiyi kabullenmeyerek karşı çıktı. Samsamu'd-Devle'nin askerlerinden bir kısmını

⁶⁹ İbn Miskeveyh, VI, 11.

⁷⁰ Ahmet Muhtar el-Ubbadî, *Fi't-Tarihi'l-Abbasi ve'l-Fatimi*, Beyrut, trz, 167.

⁷¹ Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, Çev; E. Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, İstanbul, 1999, 182.

⁷² İbnü'l-Esir, VIII, 692.

⁷³ Ebu'l-Fida, I, 465.

⁷⁴ İbn Miskeveyh, VI, 49.

⁷⁵ Ubbadî, 168.

⁷⁶ M. Seligsohn, "Adudu'd-Devle", *İA*, İstanbul, 1964, I, 143.

⁷⁷ Hitti, II, 742 ; Merçil, VI, 497.

⁷⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev; Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1987, 110.

⁷⁹ İbn Kesir, XI, 301.

⁸⁰ Suyuti, 409.

da yanına çekerek savaş açtı.⁸¹ Durumunun kötüleştiğini anlayan Samsamu'd-Devle, yakın adamlarının karşı çıkmasına rağmen kardeşi ile görüşme yapmak üzere Vasıt'a gitti. Kardeşini önce iyi karşılayan Şerefu'd-Devle, sonra onu tutuklattı ve Büveyhîler'in başına geçti.⁸²

Şerefu'd-Devle, devletin işlerini tekrar yoluna koydu, asayiş ve düzeni sağladı. Fakat bir yıl sonra amcası Müeyyedü'd-Devle'nin vefatı üzerine diğer amcası Fahu'd-Devle ortaya çıkarak Rey ve Isfahan bölgelerini ele geçirdi.⁸³ Şerefu'd-Devle üç yıllık bir iktidardan sonra yirmi sekiz yaşında öldü. O, Bağdat'ta önemli bir Rasathane kurmuştu.⁸⁴ Döneminde Bağdat'ta Türk-Deylemli askerler arasındaki kavgalar hat safhaya ulaşmıştı.⁸⁵

Şerefu'd-Devle'nin ölümü üzerine yerine kardeşi Bahau'd-Devle geçti.⁸⁶ Kendisine problem çıkarabilecek birisi olan Şerefu'd-Devle'nin oğlu yeğeni Ebu Ali'yi ortadan kaldırdı. Daha çok piyade savaşını iyi bilen Deylemlilere karşı, süvari gücü olan Türklerin desteğini alarak, Deylemlilerin nüfuzundan kurtulmaya çalıştı.⁸⁷ Bağdat'ı ele geçirmeye çalışan amcası Fahu'd-Devle⁸⁸ ile Huzistan yakınlarında savaştı ve onu yendi. Vasıt, Basra ve Arracan'ı ele geçirdi. Halife Tai'yi 381/991'de halifelikten indirip gözüne mil çektirdi ve yerine kırk bir yıl boyunca Abbasi halifeliği yapacak olan Kadir Billah'ı geçirdi⁸⁹ ve halife ile karşılıklı olarak ihanet etmeyeceklerine yemin etti. Kerh'te büyük bir kitaplık yaparak ulemaya vakfeden Ebu Nasır Sabur Erdeşir, bu dönemin önemli bir veziri idi.⁹⁰ Bu arada Samsamu'd-Devle hapisten kaçmıştı ve topladığı ordu ile Şiraz yakınlarında Bahau'd-Devle'yi yendi. Neticede iki kardeş aralarında yaptıkları antlaşmayla ülkeyi bölüştüler. Buna göre Fars ve Arracan Samsamu'd-Devle'de, Huzistan ve Irak Bahau'd-Devle'de kaldı. Fakat aralarındaki mücadele 388/998'de Samsamu'd-Devle Isfahan'da öldürülünceye kadar son bulmadı.⁹¹ Bahau'd-Devle, Musul'da 401/1010'da Fatımiler adına hutbe okuyan Ukayli emirine karşı ordu gönderilmesini rica eden halifenin isteğini derhal yerine getirip⁹² burada tekrar Sünnî halife Kadir billah adına hutbe okunmasını sağladı.⁹³

⁸¹ Bkz. İbn Miskeveyh, VI, 51; Aynî, 169.

⁸² Ebu'l-Fida, I,469.

⁸³ İbn Miskeveyh, VI, 60.

⁸⁴ İbn Tagriberdi, IV, 156.

⁸⁵ Ebu'l-Fida, I, 469.

⁸⁶ Suyuti, 410.

⁸⁷ Heri-Bert Buse, V, 510.

⁸⁸ İbn Miskeveyh, VI, 100.

⁸⁹ İbn Hazm, 60

⁹⁰ Suyuti, 412; Ubbadî, 173.

⁹¹ İbnü'l-Esir, IX, 79.

⁹² İbnü'l-Esir, IX, 223.

⁹³ Bkz. Süleyman Genç, *Halife el-Kadir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dini-Siyasi Hadiseler ve Onun Sünnî Siyaseti*, Marife, sayı; 2, Konya, 2004, 230.

Bahau'd-Devle, yirmi dört yıllık bir iktidardan sonra 403/1012'de vefat etti.⁹⁴

Bahau'd-Devle'nin yerine 403/1012'de oğlu Sultanu'd-Devle geçti. Onun döneminde Deylemliler ve Sünnî Türkler arasındaki mücadele yoğunlaştı⁹⁵ ve Deylemliler tekrar Türklere üstünlük sağladılar. Sultanu'd-Devle'nin Kirman'da görevlendirdiği kardeşi Kıvamu'd-Devle Kirman'da isyan etti. Bu arada Bağdat'ta Türkler, Sultanu'd-Devle'yi indirip yerine kardeşi Müşerrifu'd-Devle'yi getirdiler.⁹⁶ Müşerrifu'd-Devle 416/1025'te ölünce kardeşi Celalu'd-Devle geçti. Celalu'd-Devle dönemi, tamamen kargaşalıkların hakim olduğu, kardeş ve kardeş çocukları arasındaki kavgalar, Türkler ve Deylemliler arası mücadeleler ile dolu bir dönemdir. Celalu'd-Devle, sarayını basan askerlerin baskısı ve can korkusu ile birkaç kere Bağdat'ı terk etmek zorunda kaldı. Meliku'l-Mülük ve Şehinşah unvanlarını kullanmış olsa da çok aciz bir yönetici profili çizmişti.⁹⁷

Celalu'd-Devle, 435/1043'te ölünce yerine askerlerin ve yöneticilerin isteği doğrultusunda Sultanu'd-Devle'nin oğlu İmamı'd-Devle geçti.⁹⁸ İmamı'd-Devle, yaklaşan Selçuklu tehlikesine karşı Şiraz şehrinin surlarını onardı.⁹⁹ Beş yıllık iktidardan sonra 440/1048'de öldü ve oğlu Meliku'r-Rahim yerine geçti. O da kardeşleri ile mücadeleye başladı ve gücünü Selçuklulara karşı harcayacağı yerde, kardeşleri ile mücadelede tüketti. Nihayet Şiraz'da Tuğrul Bey adına okunan hutbeyi sona erdirmesi üzerine, 446/1055 de Tuğrul bey Bağdat'a gelerek Meliku'r-Rahim'i hapse attı ve Büveyhîler hanedanlığını sona erdirdi.¹⁰⁰ Bu tarihten sonra değişik bölgelerde birkaç yıl hakimiyetlerinin son kalıntıları, 453/1062'de Şiraz'da Selçuklu beylerinden Kavurt tarafından ortadan kaldırıldı.¹⁰¹

Büveyhî çağı, Şîîlere daha fazla önem verilen bir dönem olduğundan dolayı, Şîî olmayan halk ikinci sınıf insan durumuna düştü.¹⁰² Şîîler ilk defa bu hanedan ile akidelerini serbestçe yaymak ve yazmak imkanı elde ettiler. Nitekim Şianın muteber saydığı Hadis külliyatı bu dönemde yazıldı.¹⁰³ Büveyhîler, Şîî kelimacılara destek oldular. Şîî ilahiyatı bu dönemde kurum-

⁹⁴ İbn Miskeveyh, VI, 188.

⁹⁵ İbn Kesir, XI, 276.

⁹⁶ Ebu'l-Fida, I, 505.

⁹⁷ İbnü'l-Esir, IX, 446.

⁹⁸ Ebu'l-Fida, I, 521.

⁹⁹ İbn Kesir, XII, 52.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, IX, 611

¹⁰¹ Hitti, II, 744

¹⁰² Abdülaziz Duri, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, Çev; Sabri Orman, İstanbul, 1991, 108.

¹⁰³ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiye Şiâsi*, İstanbul, 1984, 180.

sallaştı.¹⁰⁴ Bağdat'ta ilk bağımsız Müslüman koleji olan özel Şîî okulunu kurdular.¹⁰⁵ Ancak, Sünnîlerden çekinerek aşırı Şîîleri desteklemediler. Fakat yine de Bağdat'ta Şîî-Sünnî çatışması büyüdü.¹⁰⁶ Abbasilerin devletçiklere ayrılması beraberinde bu devletler arasında ilim, sanat, edebiyat alanında bir yarışa beraberinde getirmişti.¹⁰⁷ İbn Sina onların sarayında "Kanun fi't-Tıp" kitabını yazdı. İbn Nedim bu dönemde Bağdat'ta kitabını yazmıştı. İhvanu's-Safa bu dönemin muhitinde gelişti.¹⁰⁸ Mezhepler tarihi literatürü bu dönemde gelişti.¹⁰⁹

Genel Değerlendirme

Abbasi tarihinde yüz on yıllık dönemde hakimiyet kuran Büveyhîler, bölgedeki iktidar boşluğundan istifade edip yeni bir güç olarak ortaya çıktılar. Üç Büveyhî kardeş ele geçirdikleri toprakları aralarında paylaştılar. Fakat birbirlerinden ilgilerini kesmeyerek beraberce topraklarını yönettiler.

Büveyhîler, Bağdat'ı ele geçirip hakimiyet kurarak, halifelik tarihinde yeni bir dönem başlattılar. Bağdat'ta uzun zamandır süren karışıklıklardan sonra ilk defa geçici bir düzen getirdiler. Büveyhîler Bağdat'ı ele geçirdikten sonra kendileri Şîî olsalar da Sünnî halifeliği ortadan kaldırmadılar. Bir ara hilafeti Şîîliğe çevirmeyi düşünseler de, akli selim kimselerin nasihatleriyle bundan vazgeçtiler. Bu durum onlara Sünnî devletler karşısında itibar sağlıyordu. Sünnî halka karşı onu denge unsuru olarak yerinde tuttular. Fakat halifelğe de öldürücü bir darbe vurdular. Halife, artık bütün yetkileri elinden alınmış hürmet edilmeyen, gerektiğinde gözüne mil çekilip tahttan indirilen biri idi. Böylece sonraki halifelere göz dağı verilmiş oluyordu. Halifeler, birkaç köyün geliri ile geçinen, sadece unvan dağıtan, Büveyhîlerin elinde adeta birer oyuncak, birer kukla durumuna düşmüşlerdi. Hatta halifeler tarafından önemli kimselere giymek üzere dağıtılan hilatleri de Büveyhîlerin istekleri doğrultusunda veriyorlardı.

Büveyhîler, istediklerini halifelğe getiriyorlar istediklerini halifelikten indiriyorlar, istedikleri lakapları zorla alıyorlardı. Bu çağ (Büveyhî Çağı) Abbasilerin hakimiyeti ve hilafetin kudreti açısından düşünüldüğünde, belki de en karanlık çağdı. Şimdiye kadar hiçbir dönemde halifeler bu kadar güçsüz bırakılmamış bu kadar aşağılanmamışlardı. Büveyhîlerin baskısı halifelere zor anlar yaşatsa da, sonraki yıllarda Büveyhîlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar halifeleri nispeten rahatlatmıştır.

¹⁰⁴ Bahriye, Üçok, *İslam Tarihi*, Ankara, 1979, 129.

¹⁰⁵ Hodgson, II, 327

¹⁰⁶ Merçil, VI, 493.

¹⁰⁷ Ömer Faruk, *The Abbasid Caliphate*, Bağdat, 1969, 382.

¹⁰⁸ Hitti, II, 740.

¹⁰⁹ Genç, 230.

Büveyhîler, Şîî idiler, fakat onlar için Şîîlik ikinci planda idi. Asıl önemli olan mesele onların saltanatının sürmesi idi. Bu yüzden Sünnî bir halifeyi işbaşında bulundurmakta tereddüt etmediler. Şîî ilahiyatını muayyen bir kaideye oturtmak için uğraştılar. Onların döneminde Şîîler ilk defa bu hanedan ile akidelerini serbestçe yaymak ve yazmak imkanı elde ettiler. Ancak, Sünnîlerden çekinerek aşırı Şîîleri desteklemediler. Fakat yine de Bağdat'ta Şîî-Sünnî çatışması büyüdü.

Büveyhîler, ilginçtir ki, Şîî bir düşünceye sahip olmalarına rağmen, o günkü dünyada tek Şîî halife olan Fatımî halifesine biat etmedikleri gibi onların siyasetlerine de karşı çıktılar. Takip ettikleri genel siyaset gereği Şîî Fatımîlere tabi olmayı istemiyorlardı. Hatta Karmatiler, Büveyhîler ile anlaşarak Fatımîlere karşı Mısır'a saldırıya geçmişlerdi. Büveyhîler, Fatımîler ile sadece Bizans'a karşı bir birliktelik sağladılar. Bu bağlamda Bağdat'taki Sünnî halife Kadir Billah'ın Fatımîler'in nesebinin sahih olmadığına dair hazırlattığı rapora destek oldukları gibi, ayrıca Musul'da Fatımîler adına hutbe okuyan Ukaylî emirine karşı ordu gönderilmesini rica eden halifenin isteğini derhal yerine getirip burada tekrar Sünnî halife Kadir billah adına hutbe okunmasını sağladılar.

Büveyhîler'in varlığı askeri kuruluşlarına bağlıydı, Büveyhî devleti adeta askeri bir diktatörlüktü. Zaten baştan beri feodal hayatı benimsemişlerdi, buna da alışkınlardı. Hilafette bir asırdan daha fazladır hakim olan Türk unsuru yerine Deylemlileri getirmeye çalıştılar. Türk askerlerini ortadan kaldırmaya çalıştılar. Türk askerleri Sünnî idiler ve Şîî idarecilere karşı denge unsuru oluyorlardı. Ancak tamamen Türklerden vazgeçemediler. Sonraki yıllarda Deylemliler-Türkler mücadelesi aslında hanedanın enerjisinin içten içe tükenmesine ve yıkılışa sürüklenmesine sebep olan en önemli amillerdendir.

Büveyhîler medeni olarak geri olsalar da, yaptıkları istila hareketi çok etkili idi. Bu olay Arap memleketlerine yabancı hakimiyetinin başlangıcı idi. Büveyhîlerin en güçlü zamanlarında sınırları, Rey, İsfahan, Şiraz'dan Fırat'a uzanıyordu. Ticari yönden önemli bir bölgeye hakim olmalarına rağmen, bu ticaret yollarındaki konumlarını iyi değerlendiremediler ve ticareti geliştiremediler. Halbuki ticaretin gelişmesine müsait kavşak noktada bulunuyorlardı. Bu önemli gelir kapısını iyi işletemeyince, en büyük destekçileri olan askerlerine bile maaş ödeyemez oldular. Onlar, iktisadî hayatta ise ticarete ve paraya dayalı bir yapıdan, tarıma dayalı bir topluma geçtiler. Toprağa dayanmaları ticareti ve sarraflığı gerilettiler. Fakat bu onları ilgilendirmiyordu. Onları ilgilendiren, daha çok vergi almaktı.

Büveyhî dönemi, entelektüel dinamizmin her alanda yüksek olduğu bir dönem oldu. Çünkü Abbasi imparatorluğu, birbirlerine karşı şiir, sanat, ilim

alanında üstünlük sağlayabilmek için çarpışan müstakil devletlere ayrılmıştı. Bu da ilim, sanat, edebiyat alanında bir yarıştı beraberinde getirmişti.

Büveyhîler, o dönemde İran bölgesindeki devletlerde yaygın olan İran monarşisini canlandırma faaliyetlerine katıldılar. Bu bölgedeki Ziyarîler eski Sasani başkenti Medain'i başkent yapmak istiyorlardı. Bölge halkının duyarlılığını bildiklerinden eski İran Şahlarının kullandığı Şehinşah gibi unvanları kullandılar, çocuklarına Hüsrev, Firuz, Merzuban gibi Fars geleneğine uygun isimler verdiler. İkinci nesil Büveyhîlerin adlarında bu isimlere rastlıyoruz. Kendilerini Sasanilerin soyuna izafe eden, muhtemelen Adudu'd-Devle'nin sarayında hazırlanan değişik şecereler ortaya koydular. Ayrıca devlet işlerinde daha çok güvendiklerinden dolayı İranlı bürokratları kullandılar.

Büveyhîler, belli dönemlerde İran'ın bir çok bölgesini, Irak, Mezopotamya, Basra körfezi, Umman'ı ellerinde tuttular. Diyarbakır bölgesinde hakim Mervaniler, Musul bölgesinde hakim Hamdaniler bir ara onların emri altında idiler. En kuvvetli dönemleri olan Adudu'd-Devle döneminden sonra inkıraza uğradılar. Birbirlerine düşüp kardeş çocukları arasındaki savaşların ve Sünnîlerin içten içe büyüyen kızgın hareketlerinin hanedanın sonunu getirdiğini görüyoruz.